

Erzurum İli Hayvancılığının Yapısal Özellikleri ve Yakın Gelecekteki Durumu Üzerine Genel Değerlendirme

Aytekin GÜNLÜ^{1*}

Mustafa ATASEVER²

Yakup KARAKAYA²

¹ Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Kampus / Konya

² Atatürk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Ilıca / Erzurum

*e-posta: agunlu@selcuk.edu.tr

Özet: Bu çalışmada Erzurum ilinin sosyo-ekonomik değerlendirmesi yapılarak hayvansal üretimin il ekonomisindeki yer ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır. Şehirleşme oranı Türkiye ortalamasının altında olan ilde kırsal istihdam toplam istihdamın % 62.3'ünü oluşturduğu belirlenmiştir. Bu sosyo ekonomik değerler hayvansal üretimin il ekonomisi için önemli olduğunu ve yakın zamanda da bu önemini koruyacağını ortaya koymuştur. Yaklaşık 540.000 baş büyükbaş hayvan varlığının % 61'inin yerli ırklardan, yaklaşık % 35'inin ise kültür ırkı melez hayvanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. İlde küçükbaş hayvan varlığında son yıllarda önemli azalmalar yaşandığı belirlenmiştir. Erzurum ilinde hayvansal üretimde verimlilik düzeylerinin istenilen seviyenin altında olduğu tespit edilmiştir. Rasyonel bir hayvansal üretim için önemli olan hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin gelişme aşamasında olduğu ancak kapasite kullanımlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Erzurum ili hayvancılığının gelişmesi için örgütlenme çalışmalarına gereken önemin verilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Kârlı ve verimli bir hayvansal üretim için gerekli olan kredi ve finansman desteğinin ilde oldukça yetersiz olduğu belirlenmiştir.

Erzurum ilinin kalkınmasında hayvansal üretimin önemli bir potansiyel olduğu ancak bu potansiyelin harekete geçirilmesi için sektörde var olan problemlerin bir bütün olarak ele alınıp kısa dönemde çözüme kavuşturulmasının zorunlu olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Erzurum ekonomisi, hayvansal üretim

Structural characteristics of livestock sector in Erzurum Province and general evaluation of the sectors in the near future

Summary: In this study; socio-economic situation of Erzurum province was criticized to determine the importance of livestock sector in macroeconomic in Erzurum. Rural employment is the main area at a rate of 62.3 % in Erzurum. It showed that livestock sector is very important and mainly sector in economic of the district. There were nearly 540.000 cattle was bred in Erzurum and 61 % of this total is domestic and 35 % of this crossbred cattle. There was an important decrease in sheep breeding in Erzurum. Productivity value was found very lower than the expected. Industrial development related to livestock sector is in developing stage but the capacity usage level is lower. It was understood that organization process in livestock sector was supported and encouraged for develop livestock sector in Erzurum province. It was also determined that credit and financial support was very insufficient for profitable and productive production in the sector.

As a result; livestock sector is an important economic potential with respect to macroeconomic developing progress in Erzurum province. For this purpose, all problems related to livestock sector should be solved whole in the same time.

Key words: Erzurum, animal production, livestock sector

GİRİŞ

Erzurum ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik kalkınmasında önemli rol oynayabilecek sosyal, ekonomik, kültürel özelliklere sahiptir. Bugüne kadar uygulanan ekonomik politikalar ve bölgeler arası kalkınmışlık farkını ortadan kaldıracak rasyonel politikaların etkin bir şekilde uygulanamaması ilin gelişmişlik düzeyini olumsuz etkilemiştir. Erzurum ilinin ekonomik kalkınmada hak ettiği yer ve konumda olmamasının sebepleri arasında bölgenin iklim ve topografyası yanında ilin ekonomik kaynaklarıyla örtüşen ve sürdürülebilir bir ekonomik analizin yapılmaması gösterilebilir. Erzurum ilinde uygulanacak rasyonel ekonomik kalkınma programları, bölge

illerine model oluşturma ve bölge kalkınmasına ivme kazandırma açısından oldukça önemlidir.

Erzurum ilinin iklim, coğrafi konum ve sosyo-ekonomik alt yapısı birlikte değerlendirildiğinde ilin sürdürülebilir ve tabana yayılmış kalkınma ve büyümesinin sağlanmasında kırsal kalkınmanın sağlanmasını öne çıkarmaktadır. Erzurum ilinde kırsal kalkınmanın sağlanmasında hayvancılık sektörü önemli bir potansiyeldir.

Kırsal ekonomik yapının önemli bileşenlerinden biri olan hayvancılık sektörü, yeterli ve dengeli beslenmenin yanı sıra, ulusal kalkınmaya katkıda bulunma, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam yaratma, sanayi sektörüne kaynak aktarma, bölgeler ve sektörler

arası dengeli kalkınmaya yardımcı olma, kırsal alandan şehirlere göçü önleme ve kalkınma ve sanayileşme finansmanın öz kaynaklara dayandırılması gibi önemli ekonomik ve sosyal fonksiyonlara sahiptir (Aral ve Cevger, 2000). Hayvancılık sektörünün il ekonomisindeki yer ve öneminin ortaya konulmasında ilin sosyo-ekonomik değerlendirmesinin yapılması, konunun anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

ERZURUM İLİNİN DEMOGRAFİK VE SOSYO EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Demografik özellikleri

Ekonomik kalkınma ve gelişmenin sağlanması ile birlikte nüfus yapısı belirgin bir takım değişiklikler sergilemektedir. Bunun en belirgin göstergelerinden birisi kırsal ve kentsel nüfus dağılımıdır. Erzurum ili ve bazı çevre illerin 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre kırsal ve kentsel nüfus dağılımları Tablo 1'de verilmiştir (Anonim, 2001).

Erzurum ili nüfusu 1990 yılında 848.264 kişiden 2000 yılında 937.389 kişiye ulaşmıştır. Yıllık toplam nüfus artış hızı %0 10,00, şehir nüfusundaki artış oranı %0 33,49; kırsal nüfus ise %0 -17,22 azalmıştır. Aynı dönemde Türkiye genelinde ise toplam nüfus artışı %0 18,28; şehir nüfus artış hızı %0 26,81 ve kırsal nüfus artışı ise %0 4,21 olarak gerçekleşmiştir. Bu demografik veriler Erzurum ilinin Türkiye genel ortalamasının altında bir demografik gelişim gösterdiğini ve ilde köyden kente ve diğer illere yoğun bir iç göçün yaşandığını göstermektedir. Çevre illerde de durumun önemli benzer olduğu Tablo 1'den anlaşılmaktadır.

Erzurum ilinde istihdam edilen nüfusun sektörler arasındaki dağılımı Tablo 2 de verilmiştir (Anonim 2002).

Tablo 2'deki istihdamın sektörler arasındaki oransal dağılımları il ekonomisinin kırsal ekonomik karakterler taşıdığını göstermektedir. Toplam istihdam içerisinde Tarım kesimi önemli bir yer tutmaktadır. 1980 yılında toplam istihdamın % 73'ü kırsal alanda istihdam edilirken aradan geçen 20 yıllık süre içerisinde bu oran ancak % 62,3'e gerilemiştir. İstihdamda oransal olarak ikinci sırayı hizmetler sektörü almaktadır.

Ekonomik kalkınma ve gelişmenin sağlanması bölgeler arası kalkınmışlık farklarının en aza indirilmesi gerekmektedir. Bölgesel gelişme olgusu, temelde kamu düzenleyiciliği esasına bağlı olmakla beraber, başarının derecesinde ve gelişmenin sürekliliğinde, piyasa güçlerinin karar verme süreçleri son derece önemli bir yere sahiptir. Bölgesel gelişme, kamu ve özel sektörlerin birlikteliği ve etkinliği ölçüsünde başarılı olmaktadır. Diğer yandan, kamu sektörünün bölgesel dengeleri sağlama amacıyla kaynak dağılımına yön vermediği durumlarda, piyasa

güçlerinin bunu tek başına sağlaması güçtür (Dinçer, ve ark. 2003).

Özellikle bölgelerarası gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi dengeli ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önem arz etmektedir. Ülkelerarası kalkınmışlık farklılığı kadar aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında da kalkınma ve gelişmişlik farklılıkları vardır. Bu farklılığın ortaya çıkmasında kaynakların farklılığı kadar uygulanan ekonomik politikalarda etkili olmaktadır. Bu noktadan hareketle Türkiye'de bölgeler arası kalkınmışlık farklılıklarını en aza indirebilmek için bir takım çalışmalar ve politikalar uygulanmaktadır. Ancak; bu nokta önemli bir sosyo-ekonomik problem olarak varlığını korumaktadır. Tablo 3'te Erzurum ili ve bazı çevre illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri verilmiştir (Dinçer ve ark. 2003).

Erzurum ili 81 il arasında yapılan gelişmişlik endeksine göre 60. sırada yer almaktadır. Çevre iller arasında Elazığ ve Artvin hariç diğer iller benzer sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyine sahiptir. Çevre iller arasında Elazığ ve Artvin ili 3. derece gelişmiş il grupları arasında yer alırken Erzurum ili 4. derece gelişmiş il grupları arasında yer almaktadır.

Dördüncü gruba dahil illerin belli başlı sosyo-ekonomik özellikleri şu şekilde belirtilmektedir. Bu gruba dahil olan iller göç vermektedir. Nüfus artış hızı ve yoğunluğu, ülke ortalamasının oldukça altındadır. Diğer yandan, doğurganlık hızı ve ortalama hanehalkı büyüklüğü, ülke ortalamasının üzerinde seyretmektedir. İstihdamın büyük bir kısmı tarım ağırlıklı olmakla beraber, kırsal nüfus başına düşen tarımsal ürünler üretimi, ülke ortalamasının altında bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni, tarımsal verimliliğin düşük olmasıdır. Başka bir deyişle, tarım sektöründe önemli ölçüde gizli işsizlik sorunu yaşanmaktadır. Ülke toplam nüfusunun yüzde 15'ine sahip dördüncü derecede gelişmiş iller grubunun GSYİH'dan aldığı pay, % 8,7 düzeyindedir. Dolayısıyla fert başına düşen GSYİH değeri, ülke geneline oranla düşüktür. Fert başına düşen GSYİH, ülke genel seviyesinin yaklaşık yarısı kadardır (Dinçer ve ark. 2003).

Yapılan bu kısa sosyo-ekonomik değerlendirmeler Erzurum ilinde ekonomik kalkınma ve gelişmişlik bakımından önemli yapısal sorunların olduğunu ortaya koymaktadır. Erzurum'da kalkınmanın başarılmasında hayvansal üretim önemli bir yere sahiptir. Çünkü il ekonomisi önemli ölçüde kırsal ekonomik karakter taşımaktadır. İlin coğrafi şartları ve tarımda verimliliğin düşüklüğü il ekonomisinin rasyonel kalkınmasında hayvancılık sektörünün vazgeçilmezliğini açıkça ortaya koymaktadır. Hayvancılık sektörü

sermaye/hasıla oranı ve sermaye devir hızının yüksekliği, düşük kalite ve sınırlı alternatif kullanım alanları olan girdilerin birim değeri daha yüksek ürünlere çevirmesi nedeniyle il ekonomisinde önemli bir yer almaktadır.

Türkiye’de 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programının ardından yeni bir yapılanma sürecine girilmiş ve piyasa ekonomisinin kuralları işletilmeye başlanmıştır. Uygulamaya konulan bu yapı içerisinde bir takım olumlu gelişmeler yaşanırken özellikle hayvancılık sektöründe bir takım açmazların ve adeta adım adım yok oluş sürecinin de başlangıcı olmuştur. Hayvancılık sektöründe

yapısal iyileşme ve dönüşümler sağlanmadan fiyatın oluşumunun piyasa şartlarına bırakılması sektör aleyhine bir yapı ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hayvancılık sektöründeki yapısal yetersizlik ve eksiklikler, üreticilerin örgütlenme yetersizliği, pazarlamadaki irrasyonel yapı hayvansal ürünlerin nihai fiyatlarının artmasına ve aracı kâr marjlarının artmasına neden olmuştur. Bu süreçte artan hayvansal ürün fiyatlarını kontrol altına almak için ithal ikamesine başvurulmuş ve yerli üreticiler haksız ve yıkıcı bir rekabetle karşı karşıya kalmışlardır (Aral ve Cevger, 2000).

Tablo 1. Erzurum İli ve Bazı Çevre İllerin Şehir ve Köy Nüfusları ve Oransal Dağılımları (1990–2000) (X1000)

	1990					2000				
	Şehir	%	Köy	%	Toplam	Şehir	%	Köy	%	Toplam
Erzurum	401	47,3	447	52,7	848	561	59,8	377	40,2	937
Erzincan	144	48,2	155	51,8	299	172	54,4	145	45,6	317
Artvin	66	31,1	147	68,9	213	84	43,9	108	56,1	192
Ağrı	159	36,3	278	63,7	437	252	47,7	276	52,3	529
Kars	130	36,6	225	63,4	356	142	43,7	183	56,3	325
Iğdır	56	39	87	61	143	82	48,4	87	51,6	169
Ardahan	34	20,8	130	79,2	164	40	29,7	94	70,3	134
Bingöl	87	34,8	162	65,2	249	123	48,6	131	51,4	254
Tunceli	51	38	83	62	134	54	58,2	39	41,8	94
Elazığ	274	55	224	45	498	364	64	205	36	570
Muş	103	27,4	273	72,6	377	160	35,2	294	64,8	454
Bayburt	41	38,5	66	61,5	107	41	42,5	56	57,5	97
Türkiye	33656	59,6	22817	40,4	56473	44006	64,9	23798	35,1	67804

Tablo 2. Erzurum İlinde İstihdamın Sektörler Arası Oransal Dağılımları

	Tarım	%	Sanayi	%	İnşaat	%	Hizmet	%	Diğer	%	Toplam
1980	257570	73,1	13721	3,9	10455	3	69448	19,7	1030	0,3	352297
1985	262323	72,4	12560	3,5	8763	2,4	77978	21,5	910	0,3	362534
1990	248478	70,0	14572	4,1	10456	2,9	79970	22,5	1619	0,5	355095
2000	200375	62,3	11941	3,7	12139	3,8	96918	30,1	233	0,1	321606

Bu süreçte olumsuz olarak etkilenen il ve bölgelerin başında Doğu Anadolu ve Erzurum ili gelmektedir. Bölge ve ilin ekonomisi kırsal ağırlıklı bir yapıdadır. Bu yapı içerisinde de hayvancılık sektörü ağırlıklı bir öneme sahiptir. Erzurum ilinden özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren Ortadoğu ülkelerine canlı ve karkas olarak hayvan ihracatı başlamıştır. Ancak hayvancılık işletmelerinde yapısal iyileşme ve verimlilik sağlayıcı alt yapı çalışmalarına gereken önem verilmemesi, uygulanan yanlış ekonomi politikaları sonucu 80’li yıllarda yaşanan olgu tersine dönmüş ve bugün bölge ülkelerinden Türkiye’ye doğru tersine ve önemli oranda kaçak hayvan hareketleri yaşanmaktadır. Bu gelişme bile başlı başına hayvancılığın gelmiş olduğu noktayı uygulamaktadır.

ERZURUM İLİ HAYVANCILIĞININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Hayvan Varlığı

Hayvansal ürünler taşıdıkları biyolojik önem nedeniyle vazgeçilemez besinlerdir. Özellikle geri kalkmış ve kalkınmakta olan ülkelerde ekonomik gelişmişliğin sağlanmasıyla birlikte hayvansal ürünlere olan talepte artmaktadır. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun, besin kaynakları açısından kendi kendilerine yeterli olma gayreti içerisinde olduklarını görmektedir. Türkiye’nin üye olma yolunda önemli gayret sarf ettiği AB’de Ortak Tarım Politikası çerçevesinde uygulanan politikalarla, hayvansal üretimde önemli ilerlemeler kaydederek net ihracatçı ülke konumuna gelmişlerdir. AB ülkeleri bu üretim artışlarını sağlamada tarım ve

hayvancılık sektörlerine önemli destekler sağlamışlardır. Örneğin 1996, 1997, 1998, 1999 yıllarında topluluk bütçesinden FEOG'ya ayrılan miktarı sırasıyla % 53,5; 55,5; 55,4 ve % 54,8 oranında gerçekleşmiştir (Anonim, 2006). Türkiye ise giderek tarım ürünlerinde net ithalatçı olma eğilimindedir. Türkiye AB ülkelerine yapılan toplam ihracatta tarım ürünlerinin payı 1994 yılında % 19,1 den, 1999 yılında % 13,3 oranına gerilemiştir. Aynı dönemde AB ülkelerinden yapılan ithalatın payı % 1,8'den % 2,3 oranına yükselmiştir (Anonim, 2003).

Erzurum ilinde kârlı ve verimli bir hayvansal üretim ile, il bölge kalkınmasına ve yanında ülke ekonomisine önemli katkılar sağlanabilir. Kârlı ve verimli bir hayvansal üretim ancak uygun nicelik ve nitelikteki hayvanla mümkündür. İl hayvancılığının genel değerlendirilmesinde hayvan varlığının sayı ve özelliklerinin ortaya konulması faydalı olacaktır. Tablo 4'te Erzurum ilinin hayvan varlığı ve sürü kompozisyonuna ait veriler göstermektedir (Anonim, 2005).

Tablo 3. Erzurum ve Bazı Çevre İllerin Soyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri

İller	Türkiye Geneli Gelişmişlik Sıralaması	Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları
Erzurum	60	4. Derece Gelişmiş
Erzincan	58	4. Derece Gelişmiş
Artvin	43	3. Derece Gelişmiş
Ağrı	80	5. Derece Gelişmiş
Kars	67	5. Derece Gelişmiş
Iğdır	69	5. Derece Gelişmiş
Ardahan	74	5. Derece Gelişmiş
Bingöl	76	5. Derece Gelişmiş
Tunceli	52	4. Derece Gelişmiş
Elazığ	36	3. Derece Gelişmiş
Muş	81	4. Derece Gelişmiş
Bayburt	66	4. Derece Gelişmiş

Tablo 4 Erzurum İli Büyükbaş Hayvan Varlığı ve Sürü Kompozisyonu (1992–2004).

Yıllar	Yerli	%	Melez	%	Kültür	%	Toplam	Manda	%	B.Baş Toplamı
1992	428383	81,9	82131	15,7	11993	2,2	522507	3991	0,7	526498
1993	382849	77,2	105003	20,6	11136	2,1	508988	3600	0,7	512588
1994	415400	76,8	112089	20,7	13345	2,4	540834	3944	0,7	544778
1995	432577	74,2	131257	22,5	18839	3,2	582674	3718	0,6	586391
1996	438494	73,9	136743	23,0	17883	3,0	593120	3208	0,5	596328
1997	370580	71,5	135339	26,1	12365	2,3	518284	1762	0,3	520046
1998	382077	69,3	155167	28,1	14025	2,5	551269	1709	0,3	552978
1999	378230	68,1	160676	28,9	16253	2,9	555159	2102	0,3	557261
2000	363974	66,8	165399	30,3	15656	2,8	545029	2153	0,3	547182
2001	327980	61,3	190326	35,5	16612	3,1	534918	2195	0,4	537113
2002	345170	62,0	193290	34,7	17627	3,1	556087	2308	0,4	558395
2003	318097	60,4	191310	36,3	17369	3,3	526776	1575	0,3	528351
2004	329188	61,1	193098	35,8	16366	3,0	538652	1504	0,2	540156

Erzurum ilindeki toplam 540.156 baş büyükbaş hayvan varlığının % 61,1'ini yerli ırk, % 35,8'ini kültür ırkı melezleri, % 3'ünü saf kültür ırkları ve %0,2'sini ise manda varlığı oluşturmaktadır. Erzurum ili Türkiye toplam sığır varlığının yaklaşık olarak % 5,6'sına sahiptir. Ancak Erzurum ili hayvan varlığında kültür ırkı hayvan varlığının oransal payı Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Türkiye toplam hayvan varlığının yaklaşık olarak % 18'i kültür ırklarından oluşmaktadır. Benzer şekilde Türkiye büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 38'i yerli ırklardan oluşurken Erzurum ilinde bu oran % 61

dolaylarındadır. 1992-2003 yılları arasında Türkiye büyükbaş hayvan varlığı yaklaşık % 13 oranında azalırken Erzurum ilinde önemli sayılabilecek bir azalma yaşanmamış ve hayvan sayısı mevcut düzeyini korumuştur. Bu durumu iki farklı şekilde değerlendirmek ve yorumlamak mümkündür. Hayvansal üretimin alternatif istihdam imkanlarının kıtlığından dolayı düşük bir gelire rağmen zorunlu bir faaliyet olarak sürdürülmesi veya ilin coğrafi şartları ve ekonomik alt yapısının hayvansal üretimi vazgeçilmez kılması olarak değerlendirmek mümkündür.

Erzurum ili küçükbaş hayvan varlığının 1992-2003 yılları arasındaki sayısal değerleri Tablo 5 olarak düzenlenmiştir (Anonim,2005).

Erzurum ili koyun varlığı 1992-2003 yılları arasında geçen sürede yaklaşık olarak % 54.6 oranında azalmıştır. Ülke genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de küçükbaş hayvan sayısı hızlı bir azalma trendi içerisinde. Azalmanın özellikle 90'lı yılların sonuna doğru hızlı bir artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Sayısal azalmalara rağmen ildeki koyun varlığı Türkiye koyun varlığının yaklaşık olarak % 3'üne karşılık gelmektedir. Erzurum ilinin sosyo ekonomik gelişmesinde önemli bir potansiyel

olma özelliğine sahip koyun yetiştiriciliğinin etraflıca değerlendirilmesi ve acil ekonomik önlemlerin alınması gereklidir.

Hayvansal Üretimde Verimlilik Değerleri

Yukarıda kısaca değerlendirilen hayvan varlığı ve yakın geçmişteki gelişme eğilimleri hayvancılığın özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde sayısal azalma, büyükbaş hayvan varlığında ise sürü kompozisyonunun iyileştirilmesinde istenen noktaya ulaşamadığını göstermektedir. Hayvansal üretimde sayısal değişme ve gelişmeler ancak verimlilik değerleri ile birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 5. Erzurum İli Koyun Varlığı(1992-2003) (X1000 Baş)

Yıllar	Koyun sayısı	Endeks
1992	1619	100
1993	1521	93,95
1994	1455	89,87
1995	1382	85,36
1996	1343	82,95
1997	914	56,45
1998	961	59,36
1999	971	59,98
2000	860	53,12
2001	758	46,82
2002	747	46,14
2003	734	45,34

Tablo 6. Erzurum İli Büyük ve Küçükbaş Hayvanlarda Süt Üretimi ve Verimlilik

	Sağılan Hayvan Sayısı	Ortalama Süt Verimi	Toplam Üretim
Sığır kültür ırkı	5814	3644	21.184
Sığır kültür melezi	66614	2443	162.800
Yerli sığır ve manda	115561	1077	124.563
Koyun	303373	118	35.847
Keçi	35015	112	3944

(* Manda dahil)

Tablo 6'dan (Anonim, 2005) görüleceği üzere süt üretiminde verimlilik değerleri kültür ırkı sığırlarda 3644 k, kültür ırkı melezlerinde 2443 k, yerli ırk sığırlarda 1077 k'dır. Koyun ve keçide ise, süt verim ortalamaları sırasıyla 118 ve 112 k'dır. Türkiye genelinde büyükbaş hayvan verimlilik değerleri yukarıda bahsedildikleri sıra ile 3108 kg, 2042 ve 978 kg'dır. Verimlilik değerleri hakkında yorum yapılırken veriler arasındaki uyumsuzluklar ile farklılıklar ve farklılığın altında yatan nedenler hakkında ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Benzer şekilde özellikle ilde yaygın olan morkaraman ırkında süt verimi 118 kglık bir değerle dikkat çekmektedir. Örneğin Karaoğlu ve ark (2001) morkaraman koyunlarda yapılan çalışmalarda laktasyon süt verimlerini 5 farklı araştırmacının sonuçlarına dayanarak en düşük 77.6 en yüksek ise 132.8 kg olarak bildirmektedirler. Oysa ildeki verilere göre hesaplanan değerler ekstansif şartlarda tüm koyun popülasyonu için yüksek sayılabilecek

bir değer olarak gözükmektedir. Bu çelişki bize Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de hayvancılık sektörü için sağlıklı kayıt tutma probleminin varlığını koruduğunu göstermektedir. Sağlıklı ve güvenilir verilere dayanmayan plan ve projeksiyonların tam olarak gerçekleşmesi beklenemez. İlde hayvansal üretimde sağlıklı bir veri tabanı oluşturulması gerekmektedir. Çünkü Erzurum ilinde kârlı ve verimli bir hayvansal üretim olmadan kırsal kalkınmanın sağlanması ve il ekonomisinin canlanması oldukça zor gözükmektedir.

HAYVANSAL ÜRETİM SANAYİ İLİŞKİSİ ve PAZARLAMA

Erzurum ilinde hayvansal üretimin gelişmesi, üreticilerin refah standardı ve gelir düzeyinin artması önemli oranda hayvancılığa dayalı sanayinin gelişmesi ile yakından ilgilidir. Hayvancılığa dayalı sanayinin geliştirilmesi, üretime uygun piyasa oluşturması, tüketici talep

ve isteklerinin üretim kesimine daha kolay yansıtılması, giderek artan hayvansal ürünlerde hijyen ve gıda güvenliğinin sağlanmasıyla bazı avantajlar (örn) kontrollü üretim elde edilebilir. Üretim kesimi ile entegre ve iyi işleyen bir sanayi, üretim kesimine pazar garantisini sağlayacak ve mevsimsel fiyat dalgalanmalarının sektöre olumsuz etkileri de en aza inecektir. Gelişen sanayi aynı zamanda üretimin kayıt altına alınmasını sağlayarak, haksız rekabetin azaltılması ve önlenmesine de katkı sağlayacaktır (Anonim, 2001b).

Tablo 7'den görüleceği üzere Erzurum iline et sanayi işletmeleri sayısal olarak gelişmiş sayılabilecek bir durumdadır. Ancak bu işletmelerde kârlı ve verimli çalışmanın sağlanabilmesi için kapasite kullanım oranlarının artırılması gerekmektedir. İlde benzer şekilde 53 adet süt ürünleri işleme tesisi mevcuttur. Bu işletmeler ildeki toplam süt üretiminin ancak % 3,4'ünü işleyebilmişlerdir (Anonim, 2001b). Erzurum ilinde et ve süt ürünleri üretiminde geleneksel yapının var olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapının kısa dönemde düzelmesi ancak sistem yaklaşımı içerisinde ve sosyo-ekonomik gelişmişliğin artması ile zaman içerisinde düzeleceği anlaşılmaktadır.

Kapasite kullanım oranlarının artırılması için; hayvancılık sektöründe üretici, tüketici ve sanayicilerin ortak çıkarlarını koruyacak ve tüm kesimlerin üzerinde anlaşacakları kalıcı ve yapısal dönüşümü sağlayacak politikanın uygulamaya alanına konulması gereklidir. Hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinde işletme verimliliği ve kapasite kullanım oranının artması, önemli oranda istikrarlı bir hammadde tedarikine bağlıdır. İşletmelerin uygun hammadde sağlayabilmeleri için hayvancılığın içine düştüğü darboğazın ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Hayvancılık işletmelerinin her şeyden önce piyasa için üretim yapan, piyasanın istediği miktar ve kalitede ürün üreten modern ve çağdaş işletme yapısına dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu ise Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de hayvansal üretimde yapısal dönüşümün sağlanması ile mümkündür. Aksi takdirde hayvansal üretim; ürettiğini tüketen ve fazlasını piyasaya süren, piyasanın beklentilerinden uzak üretim yapan sanayinin ihtiyacını karşılayamayan fiyat istikrarının sağlanmasına her hangi bir katkı yapamayan durumdan kurtulamaz.

Hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin gelişmesinde bir diğer önemli etken ise, haksız rekabetin önlenmesidir. Et ve süt sanayinde faaliyet gösteren merdiven altı diye nitelendirilen denetimden uzak neyi, nasıl ve hangi şartlar altında ürettiği bilinmeyen bu tip üretim ve imalatlar haksız rekabete sebep olmakta ve sanayinin gelişmesini ve

modernleşmesini dolaylı yollardan da olsa önlemektedir. Özellikle artan tüketici bilinci ve Türkiye'nin nihai hedefleri arasında yer alan AB girme çabaları içerisinde hayvancılığa dayalı sanayi işletmeleri ve gıda güvenliği artan bir önem kazanacaktır.

Türkiye genelinden farksız olarak Erzurum ilinde de hayvansal üretimde yaşanan önemli problemlerin başında 24 Ocak ekonomik istikrar programının bir gereği olarak EBK, SEK ve yem sanayi işletmelerinin 1992 yılında özelleştirilmeleri gelmektedir. Adı geçen kuruluşlar bir yandan kendi işletme bünyelerinde kârlılık ve verimlilik esaslarına göre hareket etmeye diğer yandan da ulusal ekonomiye dönük geniş perspektifli makroekonomik hedefler çerçevesinde önemli fonksiyonlar yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu sanayi işletmeleri sosyo-ekonomik fonksiyonları göz ardı edilerek, iyileştirilme olanakları araştırılmadan veya yokluklarında istikrarı sağlayacak alternatif alt yapılar oluşturulmadan özelleştirilmiştir. Özelleştirme sonucu takipleri yapılmamıştır (Aral ve Cevger, 2000). Bu uygulama sonucu özellikle üreticiler açısından haksız rekabet ortamı oluşmuştur. Erzurum ilindeki EBK A.Ş.'ye ait kombinanın ilde hayvansal üretim gelişmesindeki önemi dikkate alınarak faaliyetleri yeniden gözden geçirilmelidir. Bu işletmeyi çağdaş işletme anlayışı içerisinde kârlı ve verimli yapıya kavuşturacak önlemler acilen alınmalıdır. Diğer taraftan fiyat oluşumu ve rekabet ortamında denge unsuru olarak daha etkili olması sağlanmalıdır. Bölgedeki kamu kurum ve kuruluşlarının ihtiyaçlarının karşılanmasında EBK dan yararlanılmalı, böylece bölge üretimine ve fiyat istikrarına katkı sağlanmalıdır.

Erzurum İli Hayvancılığında Üretici Örgütlenmesi

Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de kırsal alandaki işletme yapıları, üreticilerin sosyo-kültürel durumları problemlerinin çözümünde bir takım açmazlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Özellikle işletmelerin küçük ölçekli aile tipi işletmelerden oluşması, poikültür üretim anlayışının yaygınlığı ve örgütsüz yapıda olmaları sorunların çözümünü imkânsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla modern anlamda örgütlenmenin başarılması hayvansal üretimde aksaklıkların giderilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Örgütlenmenin Tanımı ve Önemi

Kırsal alanda örgütlenme esas itibarıyla üreticilerin demokratik katılımını ve denetimini öngörmektedir. Örgütlenmede katılımcı bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerekmektedir. Katılım konusu; BM-Toplumsal Geliştirme Araştırma Enstitüsü tarafından (UNRISD); Denetimden uzak tutulan grupların ve hareketlerin, kaynaklar ve düzenleyici kurumlar üzerindeki denetimlerini artırmak

amacıyla giriştikleri örgütlü çaba olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere katılımın sağlanması ile aynı amaç için imkân ve kaynakların birleştirilerek maliyetlerin düşürülmesi, üretimin ekonomik koşullarda sağlanması, rekabet fırsatının yakalanması gibi imkânların oluşturulmasında en önemli araç örgütlü bir yapı oluşturmaktır. Örgütlenme; bir bütünün öğelerini, teker teker ele alarak, tutarlı ve kullanın amacına uygun bir bütün oluşturmaktır. Geniş anlamda örgütlenme; işbirliği, disiplin ve sorunları birlikte göğüsleme istek ve azmine sahip bir grup kişinin belirlenmiş bir hedefe ulaşmak için gerekli düzenlemeleri yapmak amacıyla belli kurallar çerçevesinde bir araya gelmeleri ile oluşturulan sistemdir (Öğüt 2003).

Kırsal kalkınmanın gerçek anlamda çağdaş medeniyet seviyesinde gerçekleştirilebilmesi için, gerekli olan teşkilatlardan biri belki de en önemlisi modern ve demokratik kooperatifçilik yani aktif yardımlaşma organizasyonudur (Er, 2003). Kooperatif kavramı; tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler belediyeler köyler cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli kuruluşlardır (Mülayim, 1992). Etkili bir kooperatifleşme kırsal ekonomik kalkınmanın sağlanmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Kırsal ekonomik kalkınmada kooperatiflerden beklenen faydaları başlıca şu şekilde özetlenebilir (İnan 2004; İnan ve ark. 2000; Cevger 2004; Esen, 2003).

Etkili bir örgütlenme; kırsal alandaki işletmelerde üretim faktörlerinin optimum bileşiminin sağlanmasını kolaylaştırır. Bu sayede önemli kaynak ve maliyet tasarruflarına imkân sağlar. Hayvancılık işletmelerinin giderek artan yatırım ve işletme sermayesi ihtiyacının yeterli miktar ve uygun maliyetle sağlanmasına katkıda bulunur.

Örgütlenme sayesinde hayvansal üretimde meydana gelen teknolojik gelişme ve ilerlemelerin üyelere daha kısa süre içerisinde ulaştırılması ve bunun sonucunda verimlilik artışları ve maliyet tasarrufları daha kolay elde edilebilir.

Etkili bir örgütlenme, kırsal alandaki küçük ölçekli işletmelerin orta ve büyük ölçekli işletmelere dönüşmesi ve piyasa şartlarında daha kârlı ve verimli bir yapıya dönüşebilmeleri sürecini kolaylaştırabilir. İşletme yapılarının iyileşmesi ile piyasanın istediği miktar ve kalitede ürün üretmek daha kolay olur. Hayvancılık işletmelerinde ölçeğin veriminden faydalanma ve içsel tasarruflardan yararlanma imkanı sağlar.

Kooperatifler vasıtasıyla özellikle pazarlamada üyelerin ekonomik menfaatlerinin korunması mümkündür. Etkili bir pazarlama özellikle arz ve talep dengesinin kurulmasına katkıda bulunarak; ürün fiyatlarının oluşmasında pazarlık gücünün üreticilerin lehine oluşmasına katkıda bulunur. Bunun sonucu üreticilerin emekleri üzerinden haksız kazanç sağlanmasının önüne geçerek tüm toplum yararına bir fiyat oluşmasına katkıda bulunur. Özellikle Türkiye’de Süt Endüstrisi Kurumunun özelleştirilmesinden sonra ortaya çıkmaya başlayan tekelleşme eğilimi ve maliyelerde bir azalma meydana gelmeden süt alım fiyatlarında ortaya çıkan haksız uygulamalar bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. Bu tip uygulamalar bir yandan nihai ürün fiyatlarını artırmakta, diğer yandan üreticilerin ekonomik yararlarını azaltmaktadır. Bu yapıyı kısa zamanda ve etkili bir şekilde ortadan kaldırmanın en kolay yolu üreticilerin örgütlenmesidir. Etkili bir örgütlenme modeli hayvansal üretimin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasında da önemli rol oynayacak, üretici ve tüketici çıkar dengesinin kurulmasına katkı sağlayacaktır.

Etkili bir örgütlenme sayesinde hayvansal ürün üreticileri üretim, pazarlama, finansman ve üretimi ilgilendiren her türlü konuda etkili bir güç birliği oluşturarak çeşitli ekonomik, sosyal ve politik aktörlerle daha etkili mücadele etme şansına sahip olabilirler. Örgütlenme olmaksızın lobi faaliyetlerinin etkili olarak yürütülmesi oldukça zor bazen de imkansız gözükmektedir.

Hayvansal üretimde, etkili bir örgütlenme ile, dağılık ve bireysel üretim dolayısıyla ortaya çıkan belirsizliklerin ve risklerin azaltılması ve üretim sürecinde daha kararlı ve planlı bir sürecin yaşanmasına katkıda bulunur. Bunun doğal sonucu olarak işletme kârlılığı, hak edilen gelir ve kârın elde edilmesi mümkündür.

Fonksiyonel bir örgütlenme sayesinde üretim kesiminin sanayi ve ticaret sektörleri ile etkili uyumu kolaylaşır. Sektörler arası etkileşimin sağlıklı bir yapıya kavuşması, bölge ve ülke ekonomilerinin rasyonel bir yapıya kavuşmasına olumlu katkıda bulunabilir.

Hayvansal üretimde örgütlenmeden beklenen ekonomik, sosyal belki de siyasal faydaların işlevselliği örgütlenmede ekonomik, organizasyonel ve yasal çerçevesinin sağlam ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasına bağlıdır. Bu süreçteki en önemli noktalardan biriside üyelerinin gerçekten faydasına inandıkları ve tabandan gelen gönüllü katılımcılığın esas olmasıdır. Genelde örgütlenme özeld ise kooperatifçiliğin ekonomik kalkınmanın önemli bir aracı olma konumuna taşınmasıdır.

Hayvancılık sektöründe yapısal dönüşümün sağlanması ve sorunların kalıcı olarak çözümlenmesinde önemli bir rol oynayacağı

düşünülen örgütlenmenin Erzurum ilindeki durumu Tablo 8 de verilmiştir (Anonim, 2005).

Tablo 8'den görüleceği üzere Erzurum ilinde toplam 118 adet tarımsal amaçlı kooperatif bulunmakta ve üye sayısı ise 64704 kişiden oluşmaktadır. Toplam 118 adet kooperatifin % 77.12'sini tarımsal kalkınma kooperatifleri oluşturmaktadır. Pancar ekicileri kooperatifi toplam kooperatifler içerisinde % 0.85'lik oransal paya sahipken toplam kooperatif üyeliğinin % 82.03'ünü oluşturmaktadır. Bu dağılım ilde hayvancılığın kalkınmasında önemli rol oynayacak

örgütlenmenin sağlanmasında çok önemli problemlerin var olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Benzer şekilde ilde kırsal nüfus sayısı ve hane halkı büyüklüğü birlikte değerlendirildiğinde sayısal anlamdaki yetersizlik daha belirgin olmaktadır. Ancak örgütlenmede sayısal göstergelerden ziyade mevcut örgütlenme modellerinin fonksiyonel işleyişleri ve yukarıda bahsedilen örgütlenmeden beklenen faydaların sağlanmasındaki etkilerini yerine getirebilmeleri daha önemlidir.

Tablo 7. Erzurum İline Et sanayi İşletmeleri

Firma	Büyükbaş/Gün	Küçükbaş/Gün
Oral-et	750	2000
Özbeyli	500	1000
Özetsan	300	1500
T_T	175	1550
Et Balık Kurumu	450	2500
Mezbahalar	24	48

Tablo 8. Erzurum İlindeki Tarımsal Amaçlı Kooperatifler

Kooperatifin Türü	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	91	7308
Sulama Kooperatif	26	4321
Pancar Ekicileri Kooperatifi	1	53075
Toplam	118	64704

Türkiye'nin üye olmak için önemli çabalar sarf ettiği AB ülkelerinde kooperatifler; girdi tedarikinde yemde % 13–60, tohumda % 16–65, pazarlama faaliyetlerinde süt üretiminde % 38–100, tahıllarda % 15–85, meyve sebze üretiminde % 28–80, ette % 25–94 ve tavukçulukta % 55- 73 arası değişen oranlarda rol oynamaktadırlar. Türkiye'de ise belirlenen konularda kooperatiflerin rolü % 1–40 arası gibi oldukça düşük oranlarda katkı sağlamaktadırlar (Esen, 2003).

İlde hayvansal üretimin kârlı ve verimli olmasında örgütlenmenin kendinden beklenen yapıya kavuşması önemli katkı sağlayacaktır. Bunun için;

Kooperatifçilik hareketinin etkin olmayışındaki başlıca etkenleri; yetersiz yönetim, yetersiz işletme sermayesi ve iş hacmi gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra mevzuat sorunu, eğitimsizlik, yönetim hataları ve istismları ve buna bağlı oluşan gönüllü çözümler, ideolojik ve politik düşüncelere kayma bunlar arasında sayılacaklardır (İnan, 2004).

Hayvansal üretime kaynak aktaran en önemli ve tek banka T.C. Ziraat Bankası'dır. Ancak gerek bankanın mali yapısı ve ülkenin genel ekonomik durumu kooperatiflerin ihtiyacı olan finansmanın sağlanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'de kooperatiflerin finansman ihtiyacının daha etkin ve verimli

olarak sağlanabilmesi için bir kooperatifler bankasının kurulması gereklidir (İnan ve ark.2000).

Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişmesindeki en önemli etkenlerden biriside hiç şüphesiz devlet kooperatif ilişkilerinde yatmaktadır. Devletin kooperatifleşmeyi teşvik ve destek etmesi gerekmektedir. Ancak bu işlem yapılırken kooperatiflerin demokratik ve gönüllülük esasına dayalı olarak oluşmuş birer ekonomik örgüt olduklarını gözlemlenecek müdahale ve yapılanmalardan vazgeçilmelidir. Kooperatifler günü birlik siyasi çatışma veya kaygılara alet edilmemelidirler.

Türkiye'de olduğu gibi Erzurum ilinde de kooperatifleşme hareketinin yaygınlaşması için kooperatif üyelerine girdi tedariki ve ürün pazarlama aşamasında ekonomik fayda sağlayacak yasal düzenlemelere gidilmesi işbirliğinden beklenen faydanın artmasına ve kooperatifleşme hareketinin yaygınlaşmasına katkıda bulunacaktır. Bu tip uygulamalara örnek olarak vergi ve kesintilerde indirim sağlamak başta gelen uygulama olabilir.

Kooperatifçiliğin önemli ilkelerinden biri de hiç şüphesiz eğitim ilkesidir. Kooperatiflerin ekonomik, sosyal ve bazen de siyasal (lobi faaliyetleri) faaliyetlerinde etkin olabilmesi kooperatifçilik eğitiminin yaygınlaştırılması ve üyelerin ve diğer kesimlerin kooperatifçilik hakkında detaylı olarak bilgilendirilmeleri

gerekmektedir. Kooperatifçilik bilincinin yerli yerine oturtulması için ilk başlangıçta devletin, kitle iletişim araçlarından yararlanmak başta olmak üzere; diğer yöntemlerle ilgili kesimlerin eğitim ve bilinçlendirilmelerine çaba sarf etmesi gerekmektedir. Yetiştiricilerin ve/veya kooperatif ortaklarının bilinçlenmesi Kooperatif faaliyetlerine ve genel kurullarına daha etkin katılımın sağlanmasına ve faaliyetlerde iç denetim mekanizmasının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Kooperatifçilik eğitimi özellikle ülkenin farklı sosyal ve ekonomik yapıları dikkate alınarak oluşturulacak bir program dahilinde ve istenilen amaca ulaşıncaya kadar devam etmelidir. Bu alanda Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının taşra teşkilatlarından daha etkin olarak yararlanmanın yolları aranmalıdır. İlgili şubelerde çalışacak insanların her şeyden önce kooperatiflerin faydasına inanmış gönüllü personelden oluşturulmasına gayret edilmelidir.

Kırsal alanda örgütlenmeden beklenen ekonomik başarının sağlanmasında bir diğer önemli nokta ise kooperatiflerin yönetiminin ortaklar dışında kooperatifçilik eğitimi almış profesyonel yöneticilere bırakılmasıdır. Kooperatif faaliyetleri arasında yer alan

finansman, tedarik, pazarlama, muhasebe ve kayıt işlemlerinin hepsi uzmanlık isteyen birer yönetim alanlarıdır. Profesyonel yöneticiler tarafından çağdaş işletme normlarına göre yönetilen kooperatiflerin, istenilen ekonomik hedeflere ulaşmak için daha fazla gayret gösterebilecekleri daha verimli olacakları açıktır. Yönetim kurulunun kendisine göstermiş olduğu veya piyasa şartlarında etkili olmayan ve rekabet edemeyen kooperatiflerin yöneticilerinin en azından ortaklar dışında ilk başta sorumlu olacakları bir yönetim kurulu olacaktır. Böyle bir uygulama aynı zamanda kooperatiflerin asıl amaçları dışında farklı amaçlara hizmet etme eğilimlerini ortadan kaldıracaktır.

Kooperatifleşme hareketinden beklenen faydanın sağlanması mevcut çok amaçlı kırsal kalkınma kooperatifleri modelini terk ederek ihtisas kooperatiflerine yönelmek özellikle hayvancılıkta ihtisas kooperatiflerini yaygınlaştırmak kooperatiflerin ekonomik faydasını artıracaktır. İhtisas kooperatifleri üyeler arasında zaman zaman ortaya çıkması muhtemel çıkar çatışmaları da önenebilecektir.

Tablo 9. Erzurum İli ve Türkiye Geneli Kırsal Alandaki İşletmelerin İhtisaslaşma Durumları

	Toplam İşletme Sayısı	Yalnız Bitkisel üretim	Yalnız hayvansal üretim	Bitkisel ve Hayvansal Üretim
				Toplam İşletme İçindeki Oran
Erzurum	53673	10,97	1,62	87,41
Türkiye	3076650	30,2	2,4	67,4

Tablo 10. Erzurum İlindeki Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinde İşletme Başına Düşen Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Oransal Dağılımı

İşletmedeki Hayvan Sayısı	İşletme Sayısı	Toplam İşletme içindeki oranı
1 - 4 Baş	10257	25,74
5- 9 Baş	10206	25,61
10 -19 Baş	13160	33,02
20 -49 Baş	6083	15,26
50 -149 Baş	148	0,37
105- 299 Baş	1	0,00
Toplam	39855	100,00

Tablo 11 Erzurum İlindeki Küçükbaş Hayvancılık İşletmelerinde İşletme Başına Düşen Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Oransal Dağılımı

İşletmedeki Hayvan Sayısı	İşletme Sayısı	Toplam İşletme içindeki oranı
1 - 4 Baş	733	4,98
5- 9 Baş	3543	24,06
10 -19 Baş	3892	26,43
20 -49 Baş	4858	32,99
50 -149 Baş	1655	11,24
105- 299 Baş	43	0,29
Toplam	14724	100,00

İŞLETME YAPILARI

Ekonomik gelişme ve kalkınmaya bağlı olarak hayvansal üretimin il içerisinde kapalı ekonomik yapıdan kurtularak yığın halinde ve piyasa için üretime dönüşmesi, diğer bir ifadeyle hayvancılık işletmelerinde ihtisaslaşmanın sağlanması gerekmektedir. Erzurum ilindeki tarımsal işletmelerin bitkisel ve hayvansal üretimdeki ağırlıklarına göre dağılımları Tablo 9 olarak düzenlenmiştir (Anonim 2004).

Erzurum ilinde tarım ve hayvancılık sektörleri ile uğraşan 53676 işletmenin % 10.97'si sadece bitkisel üretim, % 2.4'ü hayvansal üretimde ihtisaslaşmış işletmelerdir. Toplam işletme sayısının % 67.4'ü ise bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürütmektedirler. Hayvansal üretimde ihtisas işletmesi sayılabilecek işletme oranı Türkiye genel ortalamasının altında seyretmektedir. Erzurum ilinin iklim, coğrafya ve arazi kullanımı dikkate alındığında hayvansal üretimin öncelikli olması gerektiği düşünülmektedir. Oysa mevcut şartlarda hayvancılık potansiyelinden yeterince yararlanılmadığı anlaşılmaktadır.

Erzurum il toplam arazi varlığının % 61.8'ini doğal mera alanları oluşturmaktadır. Bu alan Türkiye genelinde yaklaşık olarak % 26 dolaylarındadır (Anonim, 2002b).

Hayvansal üretimin il kalkınmasında lokomotif görevini üstlenebilmesi ve kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinde hayvansal üretim işletmelerinin birer ihtisas işletmesine dönüşmeleri gerekmektedir. İhtisas işletmelerinin kurulabilmesi için öncelikli olarak işletmelerdeki hayvan sayısının artırılması ve uygulanacak makro politikaların bunu desteklemesi gerekmektedir. Hayvansal üretimde ihtisaslaşmayla birlikte uygulanacak modern, üretim, bakım ve işletmecilik Erzurum ilindeki büyük ve küçükbaş hayvancılık işletmelerinde işletme büyüklüklerine ilişkin bilgiler Tablo 10 ve Tablo 11 olarak düzenlenmiştir (Anonim 2004).

Erzurum ilinde sığır yetiştiriciliği yapan toplam 39855 adet işletmenin yaklaşık olarak % 50'sini 1 ila 10 baş hayvana sahip işletmelerden oluşmaktadır. 10-19 baş hayvana sahip işletmelerin toplam işletme içindeki oranı % 33, 20-49 baş hayvana sahip işletmelerin oranı ise % 15'ler civarındadır. Küçükbaş hayvancılık işletmelerinde de oransal olarak en fazla hayvana sahip işletmelerin oranı % 32.99 ile 20-49 baş hayvana sahip işletmeler oluşturmaktadır.

Yukarıda kısaca belirlenen işletme ölçek verileri hayvansal üretimin önemli oranda kârlı ve verimli işletme yapısından uzak irrasyonel bir yapıda olduklarını ortaya koymaktadır.

Hayvancılık İşletmelerinde Finansman

Hayvansal üretim, Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de uzun yıllar yaşanan yüksek enflasyon ve ihmal sonucunda ekonomik sıkıntılar yaşamış ve adeta yok olma sürecine girmiştir. Bu durumda hayvansal üretimin istenilen yapıya kavuşması için önemli finansman desteği ve ihtiyacı gereklidir. Hayvancılık işletmelerinde işletmelerin kârlı ve verimli yapıya kavuşmaları için uygun kredi finansman desteğine ihtiyaç vardır. Üretimin artırılması için uygulamaya konulacak projelerin (örn., süt sığırcılığı, damızlık sığır yetiştiriciliği, besi sığırcılığı, damızlık koyun yetiştiriciliği, arıcılık) uygulama alanı bulması için etkili bir finansman politikası zorunludur. Hayvancılık sektöründe kredi ve finansman politikaları, işletmelerin yatırım ve işletme sermayesi ihtiyacı göz önüne alınarak düzenlenmelidir. Yatırım projeleri desteklenirken işletmenin üretim dönemindeki sermaye yapısı göz önüne alınmalıdır. Yatırım tamamlandıktan sonra döner sermaye sıkıntısı içerisine giren işletmeler hem kaynak israfına sebep olmakta hem de amaçlanan hedeflerin gerçekleşmesini önlemektedir.

Tablo 12. Erzurum İli ve Türkiye Geneli Kredi Kaynaklarına Göre Kredi Alan İşletmelerin Durumları (Anonim, 2004)

	Erzurum	Türkiye
Toplam Tarımsal İşletme sayısı	53763	3076650
Kredi Kullanan işletme sayısı	4160	504016
Kredi kullanan İşletme Oranı	7.75	16.38
Finansman Kaynaklarına Göre Oransal Dağılım		
Ziraat bankası	32,98	37,72
Diğer Kamu bankaları	0,00	0,99
Tarım Kredi kooperatifleri	60,43	46,43
Diğer Kooperatifler	2,76	4,62
Özel Bankalar	2,88	0,72
Diğer kaynaklar	0,94	9,52

Tablo 12'den görüldüğü üzere Erzurum ilinde toplam kredi kullanan kırsal alan işletmelerinde kredi kullanım oranı, Türkiye genel ortalamasının yaklaşık olarak yarısı kadardır. Bu oransal dağılım bize aynı zamanda kamu kesiminde kırsal alana uygulanan kaynak aktarımında il aleyhine bir yapının varlığını da ortaya koymaktadır. Gelir dağılımında bölgeler arasında olduğu kadar iller arasında da önemli sayılabilecek bir farklılığın olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Erzurum ili de kırsal kalkınmanın sağlanmasında yeterli destek ve ilgiyi görmemektedir.

Hayvancılık işletmelerinin finansman ihtiyacının sağlanmasında en önemli kredi ve finansman kaynağını Ziraat bankası ve Tarım Kredi kooperatifleri sağlamaktadır. Tarım kesimine ayrılan krediler içerisinde hayvansal üretim için ayrılan pay yıllar arasında dalgalanma göstermekle birlikte yaklaşık olarak % 10'lar düzeyinde kalmaktadır (Aral ve Cevger, 2000). Bu ise hayvancılık sektörünün kredi ve finansman açısından da ikinci plana itildiği izlenimini vermektedir. Bu durum, çağdaş ekonomik gelişme ve kalkınmanın doğru olarak algılanmadığını da göstermektedir. Zira hayvancılık sektörünü geliştirmeden kırsal kalkınmanın sağlanması çok zor bir durumdur.

Hayvancılığa ayrılan destek ve teşviklerin dağılımı incelendiğinde üzerinde önemle durulması gereken bir diğer önemli ayrıntı ise bölgelerin almış dolayısıyla ille arasında yapılan paylaşımıdır. Örneğin süt sığırcılığı için 2004 yılı ödeme rakamları ile Kuzey doğu tarım bölgesinin almış olduğu pay toplam destek ve teşviklerin ancak % 4.6'sını alırken gelişmiş bölgelerde bu oranın yaklaşık olarak % 15'ler

düzeyinde bir pay aldıkları anlaşılmaktadır. Bu oransal dağılım yem bitkileri ekimi, damızlık gebe düve desteği, suni tohumlama ve buzağı desteklemelerinde de benzer şekildedir.

Sonuçta uygulanan destekleme uygulamaları ile hayvansal üretimde alt yapı problemleri, pazarlama şartları daha uygun olan yapısal sorunları aşmada belirli bir aşama kat etmiş il ve bölgeler ile diğer bölgeler arasında haksız rekabet olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı hayvansal üretime önemli katkı sağlayabilecek ancak yapısal problemlerden dolayı bu katkıyı tam olarak yerine getiremeyen il ve bölgelere göre bir destek ve teşvik uygulamasının zorunlu olduğu açıktır (Anonim, 2006).

HAYVAN HASTALIKLARI İLE MÜCADELE

Kârlı ve verimli bir hayvansal üretimin birinci şartı üretim sürecinin sağlam ve sağlıklı hayvanlarla gerçekleştirilmesidir. Bu durum işletme kârlılığının ilk şartı olduğu kadar halk sağlığının korunması açısından da önemlidir. Son yıllarda gelişen tüketici bilinci ve genel eğilimler sonucu gıda üretimi değil "Çiftlikten Sofraya Sağlıklı Gıda Üretimi" ön plana çıkmaktadır. Erzurum ilinde hayvan hareketlerinin fazla olması, sağlıklı kayıt sisteminin olmayışı ve yurt dışı kaçak hayvan hareketleri sonucunda hem endemik hem de epidemik hayvan hastalıkları il hayvancılığını olduğu kadar tüketici sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle Türkiye'nin AB sürecinde bu nokta çok daha önemli hale gelmektedir.

Tablo 13. Erzurum ilinden 1997-2001 Yılları Arası İl Dışına Sevk Edilen Hayvan Sayıları

Yıllar	Büyük Baş Hayvan Sayısı	Küçük Baş Hayvan Sayısı
1997	43.854	156.399
1998	39.238	213.351
1999	40.973	170.597
2000	50.790	117.724
2001	55.954	132.773

Avrupa Birliği hazırlamış olduğu, Türkiye'nin katılımına yönelik ilerlemeye ilişkin 2004 yılı düzenli raporunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne muhtemel üyeliğinin sonuçlarının değerlendirildiği Etki rapor bölümünde, hayvan sağlığı ile ilgili olarak şu noktalara dikkat çekilmektedir. Hayvan sağlığı alanındaki gelişmelerin yüksek öncelikli nitelik arz etmektedir. Türkiye'nin belli başlı hayvan hastalıklarının eradikasyonu için global bir stratejinin uygulamaya konulması gereklidir. Türkiye'nin doğu komşuları ile olan kaçak hayvan hareketlerinin AB için önemi belirtilmektedir (Anonim, 2006b). Türkiye'nin özellikle doğu komşuları ile olan canlı hayvan

ticaretinin çok sıkı bir şekilde denetime tabi tutulması gerektiği belirtilmektedir. Hayvan sağlığı koşulları yerine getirilinceye kadar Türk ürünlerinin topluluk içi serbest dolaşımını önleyici özel koşulların getirilmesi gerekliliği dile getirilmektedir. Türkiye'nin nihai hedeflerine tam ve eksiksiz ulaşmasında hayvan sağlığının stratejik sayılabilecek önemi ve Erzurum ilinin hayvan sayısı, coğrafi konumu birlikte değerlendirildiğinde hayvan sağlığı alanında ilde yapılması gerekli atılımların başlamasının zorunluluğu daha kolay anlaşılacaktır.

Özellikle salgın hayvan hastalıkları söz konusu olunca Erzurum İli özel bir önem arz

etmektedir. Çünkü Erzurum ilinden büyük tüketim merkezlerine önemli hayvan hareketleri söz konusu olmaktadır (Anonim, 2002b).

Erzurum ilinden önemli miktarda hayvan il dışına sevk edilmektedir (Tablo 13). Bu sevk edilen hayvan sayıları 2001 için ildeki küçükbaş hayvan varlığının % 17.52'sini; büyükbaş hayvan varlığının ise % 10.42'sine karşılık gelmektedir. Hayvan hareketleri iki kısımda değerlendirilebilir. Kurban bayramı için il dışına sevk edilen hayvan sayısını azaltmak ve önlemek fazla mümkün gözükmemektedir. Ancak kasaplık amaçlı olarak il dışına sevk edilen hayvan sayıları et sanayi işletmelerinin yapısal ve finansal problemlerinin çözülmesi ile il ekonomisi ve istihdama katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla ilde kırmızı et sanayi işletmelerinin daha kârlı ve verimli bir yapıya kavuşmaları gerekmektedir.

RASYONEL BİR HAYVANSAL ÜRETİM İÇİN ALINMASI GEREKLİ ÖNLEMLER

Erzurum ilinde dengeli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasında hayvancılık sektörü yakın ve orta vadede tek seçenek olma konumundadır. Sektöre yapılacak yatırımlarla bir yandan katma değer ve istihdam imkanları artırılırken diğer yandan iç göç ve buna bağlı toplumsal sorunlarda azalmalar yaşanacaktır. Bu nokta, özellikle bir takım sosyal problemlerin daha ortaya çıkmadan önlenmesi ve azaltılmasında önemlidir. Hayvancılık sektörünün bu süreçte etkili olması için aşağıda sayılan önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kârlı ve verimli bir hayvansal üretim ancak nitelik ve nicelik olarak uygun hayvan materyali ile mümkündür. Bunun için Erzurum ilinde ilin coğrafi ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak uygun hayvan materyallerinin belirlenmesi ve bu çerçevede kararlı bir politikanın yürütülmesi gerekmektedir. Bu konuda Doğu Anadolu kırmızısı sığır ırkının gen kaynağı olarak korunması ve diğer yandan verim düzeyini artırıcı önlemler alınmalıdır. Bunun için bu ırka ait bir örgütlenme sağlanmalı ve bu örgütlenme ekonomik ve teknik anlamda desteklenmelidir.

Erzurum ilinde hayvansal üretimde verimliliği artırmak için suni tohumlama faaliyetlerinden daha etkin olarak yararlanmanın yolları aranmalıdır. İlde hayvansal üretimin sürdürülebilir bir yapıda devam etmesi ilk anda kontrollü ve kayıtlı bir melezleme programının uygulama alanına konulması ile mümkündür. Melez hayvanların olumsuz çevre şartlarından daha az etkilenebilecekleri göz ardı edilmemelidir. Melez hayvanlarla üretimin bir süre sürdürülmesi işletmecilerin yanlış ve hatalı uygulamalarının teknik ve bilimsel metotlarla ikame edilmesi sürecinde oldukça olumlu katkı sağlayacaktır. Diğer yandan şartları uygun

işletmelerde saf kültür ırkı hayvanların yetiştiriciliği ve bu işletmelerden sağlanan damızlık hayvanların il içinde yaygınlaşmasının yolları aranmalıdır. Bunun sağlanmasında ilgili tüm kuruluşların suni tohumlamanın yaygınlaşması için son birkaç yıldır uygulanan faaliyetin artarak devam ettirilmesi gerekmektedir.

Son yıllarda giderek önem kazanmaya ve öncelik halini almaya başlayan organik hayvansal üretim için Erzurum ili önemli bir potansiyel olma konumundadır. Bunun için üreticilerin eğitimi ve bilgilendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Ancak bundaki en önemli kısıtlayıcı faktörün endemik ve epidemik hayvan hastalıkları olduğu göz ardı edilmemelidir. Endemik ve epidemik hastalıkların eradikasyonu ile yapılacak etkili mücadele bu konuda ilerleme sağlamanın ilk şartı olma özelliğindedir.

Erzurum ilinde hayvansal üretimde rasyonel ilerleme sağlamanın yolu çayır ve meralardan daha etkili ve kontrollü olarak yararlanmaktan geçmektedir. Bunun için meraların verimlerini artırmaya yönelik çalışmalara etkinlik kazandırılmalıdır. Meraların etkin kullanımı konusunda üreticilerin eğitimine önem verilmeli ve uygulamalı çalışmalar yapılmalıdır. Çayır ve mera alanlarında iyileşme beklemeden özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin il ve üreticilerin ekonomisine katkısının tam olarak gerçekleşmesi imkânsızdır.

Kaba yemin miktar ve kalite olarak yeterli olarak temin edilmesi sağlanmalıdır. Bunun için; yem bitkileri ekimi daha yaygın hale getirilmeli ve silaj yapımı özendirilmelidir. Bu konudaki destek ve teşvikler artarak devam etmelidir. Özellikle bölgenin iklim şartlarına uygun yem bitkileri tarımı etkili olarak teşvik edilmelidir. Hayvansal üretimde cari işletme giderleri içerisinde yaklaşık olarak % 70'lik bir orana sahip bu gider unsurunu kontrol etmeden üretim maliyetlerini azaltmanın olanaksız olduğu göz ardı edilememelidir. Kesif yem üretimi etkili bir şekilde denetlenmelidir. Üretilen yemin kalitesi sıkı bir denetim altına alınmalıdır.

Hayvansal üretiminin tamamen öz sermaye ile sürdürülmesi artık imkânsız sayılabilecek bir noktadadır. Özellikle ilde gelir düşüklüğü ve buna bağlı olarak tasarruf yetersizliği üretimin miktar ve kalite olarak artırılmasının önündeki en önemli darboğazı oluşturmaktadır. Hayvan ve hayvansal ürün üreticilerin kredi ve finansman ihtiyacını zamanında ve yeterli miktarda sağlayacak kredi ve finansman politikası oluşturulmalıdır. Erzurum ilinde kredi ve finansman politikasında ilin sosyo-ekonomik şartları dikkate alınmalıdır. Erzurum ilindeki hayvansal üretimin yerel özelliklerden bölgesel, ülkesel ve uluslar arası bir hale dönüştürülmesi

için bu konu oldukça önemlidir. Bu politikalar oluşturulurken AB ve Dünya Ticaret Örgütü kuralları çerçevesinde ve dünya ölçeğinde bir destekleme oluşturulmalıdır. Piyasa için hayvansal üretimde başarıya ulaşılmasında etkili bir örgütlenme sağlanmalıdır. Örgütlenmede başarı ancak tabandan gelen örgütlenme isteğiyle gerçekleşebilir. Erzurum ilinde hayvansal üretimde ihtisaslaşmış kooperatiflere öncelik verilmelidir. Kooperatifler sadece bir takım kamu desteklerini sağlama aracı olarak algılanmamalıdır. Bunun sağlanması üreticilerde örgütlenme bilincinin oluşması ile mümkündür. Kooperatif veya diğer örgütlenmelerin üyelerin hak ve menfaatlerini koruma amacıyla aktif olarak faaliyet gösteren sorun çözen ve kaynak sağlayan aktif yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Bu konu elbette ülkede kooperatifçilik sistemine olan bakış açısının değişmesi ile mümkün olacaktır.

Karlı ve verimli bir hayvansal üretim için hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin gelişmesi zorunludur. Bu anlamda üretim kesimi ile entegre olmuş, üretime ivme kazandıracak bir üretim sanayi entegrasyonu sağlanmalıdır. İlde mevcut sanayi tesisleri tam kapasite üretim yapabilecek, işletme kârlılığını artıracak işletme bilincine ulaşmaları gerekmektedir. İşletme kârlılığının tek yolu olarak ucuz girdi temini anlayışı terk edilmeli ve üretimin sürekliliği ve verimliliğinin artırılması ön plana çıkarılmalıdır. Hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin bölge hayvancılığının gelişmesindeki önemi göz önüne alınarak problemleri çözüme kavuşturulmalıdır. Gelişen sanayi üretilen hayvansal ürünlerin il ekonomisine olan katma değerinin artıracakı unutulmamalıdır. Etkili bir sanayi aynı zamanda hayvansal ürün ihracatını artırmada sahip olduğu coğrafi ve sosyo-kültürel avantajları kullanarak önemli döviz geliri elde etme imkanına tekrar kavuşabilir.

Erzurum ilinin sosyo-ekonomik şartlarından kaynaklanan yeterli sayıda Veteriner Hekim ve diğer teknik elemanların istihdamı sağlanmalıdır. Bu nokta ilde çalışacak personel için daha cazip hale getirilmeli ve süreklilik sağlanmalıdır. İlde çalışacak serbest Veteriner Hekimlerden daha etkin olarak yararlanmayı sağlayacak bir alt yapı oluşturulmalıdır. Bu konu gerçekleştirilirken aynı zamanda haksız rekabet ve kazancın önüne geçilmelidir. Kamu ve özel kesim arasında etkin bir koordinasyon ve bilgi akışı sağlanmalıdır. Etkili ve iyi işleyen bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.

Erzurum ilinde özellikle broyler üretimini yeniden canlandırmanın yolları aranmalıdır. Bu konuda ilk etapta yerel kalkınmada faydalanılabilecek kamu destekli veya kamu özel sektör işbirliği ile yeni bir girişim başlatılmalıdır. Bu alanda sağlanacak

gelişmenin ildeki açık ve gizli işsizliğin azaltılmasına önemli katkı sağlayacağı unutulmamalıdır.

Hayvansal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması sektörden elde edilecek gelirin belirli bir yaşam standardını sağlayabilecek olmasına bağlıdır. Bunu sağlamayan hiçbir uygulamanın kabul görmesi, yaygınlaşması ve sürekli olması beklenmemelidir. Dolayısıyla yapılacak teknik destek ve öngörülerde bu nokta birincil hedef olarak belirlenmeli ve bunu gerçekleştirecek adımlarla mutlak surette desteklenmelidir.

Sonuç olarak Erzurum ilinde sürdürülebilir, istikrarlı kırsal ekonomik kalkınmanın üstesinden gelmenin en rasyonel yolu kısa ve orta dönemde kârlı ve verimli bir hayvansal üretimden geçmektedir. Hayvansal üretim tabana yayılmış ve alternatif kalkınma modeli olma özelliğindedir. Ancak bunun sağlanması için uzun vadeli istikrarlı ve problemleri sistem yaklaşımı içerisinde çözümlenecek bir hayvansal üretim politikasının yürürlüğe konulmasına bağlıdır. Bu politikalar uygulamaya konulurken Erzurum ilinin coğrafi, ekonomik ve teknik alt yapısının, değerlendirilebilir önemli bir potansiyel olduğu unutulmamalıdır. Yeterli miktar ve kalitede hayvansal ürünlerin ülke içinde üretilmesi, stratejik açıdan da çok önemlidir. Erzurum ili bu açıdan kendi ekonomisi kadar ülke ekonomisi içinde önemli bir potansiyeldir. Bu potansiyeli harekete geçirmek Erzurum ilini bir hayvansal üretim bölgesi olarak ilan etmek ve bunun gereklerini yerine getirmekten geçmektedir. Türkiye ekonomisine yön verenlerin bunun alternatifini bile olmadığını anlamaları ve yıllardır yapılan ihmalleri bertaraf edecek bir hayvansal üretime dayalı kalkınma stratejisini belirleyip uygulamaya koymaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aral, S., Cevger, Y.(2000). Türkiye’de Cumhuriyet’ten Günümüze İzlenen Hayvancılık Politikaları, Türkiye 2000 Hayvancılık Kongresi, 31 Mart-2 Nisan 2000, Kızılcahamam, Ankara.
- Diñçer, B., Özasan, M., Kavasoğlu, T. (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. DPT Yayınları No: 2671, Ankara.
- Öğüt, A.A. (2003). Üretici Teşkilatlanması ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler, Karınca, 800: 40-45 Ankara.
- Er, C. (2003). Kırsal Kalkınmada Kooperatifçiliğin Rolü, Karınca, 794: 6-9, Ankara.
- Mülayim, Z.G. (1992). Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, Ankara.
- İnan, İ.H.(2004). Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli, İTO Yayınları, İstanbul.

- İnan, İ.H., Gülçubuk, B., Ertuğrul, C., Kantürer, E., Baran, E.A., Dilmen, Ö., (2000). Türkiye’de Tarımda Kırsal Kesim Örgütlenmesi, V. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi, 24-27 Haziran 1999, İstanbul.
- Cevger, Y. (2004). Üretim Uzmanlaşma Gerekli, Cumhuriyet- Tarım ve Hayvancılık , 1: 3-14 İstanbul.
- Esen, F. (2003). Kırsal Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü, Karınca 794: 10-17, Ankara.
- Anonim (2001): Genel Nüfus Sayımı 2000, İller 25 Erzurum, T.C. Başbakanlık DİE, Ankara.
- Anonim (2002) Ekonomik ve Sosyal Göstergeler İller, 25 Erzurum, T.C. Başbakanlık DİE, Ankara.
- Anonim (2003). Avrupa Birliği Tarım Politikası “Avrupa’da Yenilenme ve Türkiye’ye Etkisi” Avrupa Birliği Türkiye Temsilciliği, Ankara.
- Anonim (2005). T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Erzurum Tarım İl Müdürlüğü Farklı Yıllara Ait Veriler, Erzurum.
- Karaoğlu, M., Macit, M., Aksoy, A. (2001). Tuj Koyunlarının Yarı Entansif Koşullarda Süt Verim Özellikleri, Türk, J. Vet. Anim. Sci. 25: 249-253. Ankara.
- Anonim (2001b) Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu, Et ve et Ürünleri Sanayi Alt Komisyon Raporu, DPT Yayınları, Ankara.
- Anonim (2002b). İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Mastır Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Erzurum Tarım Mastır Planı, Erzurum.
- Anonim, (2004). Genel Tarım Sayımı 2001, T.C. Başbakanlık DİE Yayınları, Ankara.
- Anonim, (2006). Ülkemiz Süt Hayvancılığında Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler, T.C. Ziraat Odaları Birliği, http://www.tzob.org.tr/tzob_web/rapor.htm
- Anonim , (2006b). Türkiye Kırmızı Et Hayvancılığı Raporu, T.C. Ziraat Odaları Birliği http://www.tzob.org.tr/tzob_web/rapor.htm